

ADAMCZYK KATALIN

SZAKRÁLIS KISEMLÉKEK – SZABADTÉRI KERESZTEK A KÁRPÁTALJAI TISZAC SOMÁN

A kereszt a kora középkortól napjainkig nemcsak a kinszenvedés és a győzelem jelképe, de egyszerre szimbolizálja a hitet és vallást az egész keresztény világban¹. A vallás identitásmegetartó szerepéről az elmúlt évtizedekben rengeteg tanulmány született. Egy olyan vidéken, mint Kárpátalja, ahol a múlt század során többször változtak az országhatárok, ahol a görögkatolikus vallást üldözték – s mintegy negyven évig tetszhalotti állapotban volt –, talán mindez hatványozottan értendő, és a hívek számára a szakrális emlékek, így az útmenti keresztek is az összetartozást és a reményt szimbolizálták. Bizonyíték erre, hogy még egy olyan parányi beregvidéki településen is, mint a Beregszásztól 10 km-re fekvő Tiszacsomán (1996-tól önálló, görögkatolikus többségű település. Lakossága 983 fő, ebből magyar 870)², aránylag sok, összesen hét szabadtéri keresztet, a Badaló nevű szomszéd faluba vezető út szélén pedig egy autóbaleset helyszínén emelt emlékjelet, ún. „haláljel” keresztet is találunk.

Ezek a szakrális kisemlékek szorosan összefonódnak a helyi lakosság életével és mindennapjaival. A falu a trianoni békeszerződés előtt Bereg vármegye Tiszaháti járásához tartozott, nevét a Csoma folyóról kapta, melyet egy 1272-es adománylevelben említettek először, viszont a falu határában, a Szipahát dűlőben az 1980-as és '90-es években feltárt honfoglalás kori köztemető, valamint a vele egykorú település maradványai egyértelműen bizonyítják, hogy az Árpád vezetéssel megérkező magyarok nem csupán átvonultak a vidéken, hanem megetelepdedve itt számos települést is létrehoztak. Ennek emlékére 1996-ban a falu szélén Honfoglalási Emlékpark létesült. Később Árpád fejedelem és Szent István fából készült szobra is fel lett állítva, majd 2020. október 23-án megnyílt a Tiszacsomai Látogatóközpont, ami a Tiszacsomai Honfoglalási Emlékparkkal együtt az itt feltárt honfoglalás kori temető páratlanul gazdag régészeti leletanyagát ismerteti

¹ Seibert : 1986. 167-169

² Botlik–Dupka 1993: 116

meg az érdeklődőkkel, bizonyítva a magyarság letelepedését és folyamatos jelenlétét a mai Kárpátalja területén.

Hitéletét tekintve a település görögkatolikus többségű, egyháza a XVIII. században keletkezett, de első görögkatolikus temploma, az Istenszülő Szűz Mária Oltalma templom (a helyiek leggyakrabban csak „régí templomnak” nevezik) csak a XIX. században épült. A vallásgyakorlás centrális helyéül az ettől nem messze lévő szabadtéri kereszt szolgált, amit részletesebben a tanulmány következő részében szeretnék bemutatni. A XIX. században ruszin jobbágyokat telepítettek a faluba, akik szintén a görögkatolikus anyaszentegyház kötelékébe tartoztak.

A falu második („új”) görögkatolikus templomát 2009. augusztus 29-én, Urunk Színeváltozása és Államalapító Szent István királyunk tiszteletére szentelték. Szent királyunktól egy ereklyét – egy koponyadarabkát – helyeztek el benne, melyet Erdő Péter bíboros, az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye érseke, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke, az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsának elnöke juttatott el Milan Sasik, a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye püspöke közvetítésével a tiszacsomaiaknak.³ Reformátusok csak szórványban élnek a településen, ennek ellenére a kétezres években átadásra került egy gyülekezeti terem és parókia, udvarán haranglábbal.

Bár már a XV-XVI. századi források is utalnak az ún. „engeszelő kereszttek” állítására, melyek által a gyilkosságot elkövők nyerhettek bűnbocsánatot⁴, valójában a keresztkultusz az ellenreformáció idején, a barokk korban kezdett virágozni. Magyarországon a XVIII. századra tehető a keresztállítás legnagyobb korszaka. Lehoczky Tivadar, neves helytörténészünk monográfiájában⁵ gazdagon díszített, színes, aranyozott, cifrán faragott jelzőkkel illeti a beregvármegyei ruszin görögkatolikus falvak keresztjeit és kápolnáit. „Viszont a Kárpát-medence magyar görögkatolikusok által lakott településein és azok határában jelenleg található kereszttek formavilága kevésbé színes, változatos, de az utak mentén, szabad téren álló kereszttek, rajtuk pléh-Krisztussal napjainkban is elmaradhatatlan részei a bizánci rítus formálta szakrális tájnak, a rítus igényeihez kialakított, abban aktív szerepet játszó vallásos környezetnek.”⁶

³ Kárpátalja hetilap 2009/09/04. szám

⁴ Tüskés 1980: 99.

⁵ Lehoczky: 1881-60.

⁶ Bartha 1980: 24; 1992: 89.

„Az útmenti kereszték olyan szilárd és állandó jelek, amelyek a táj, a terület emberének tájékozódási eszközei, noha eredetileg elsősorban kegyeleti és vallásos szándék hozta létre őket. Az útmenti kereszték többnyire jól látható helyen (út mellett, utak kereszteződésében, határdombon stb.) állva erőteljes, egyszerű formáikkal harmonikusan illeszkednek a tájba, a térben eligazítanak. Esetleg emlékeztetnek régi eseményre, vagy éppen egyéni fogadalom jelképeként hívő embereket, dolguk után sietőket intenek jámbor életre vagy csak futó áhítatra”⁷. A Tiszacsoma területén álló keresztkeknek a településen elfoglalt helye is az általános modellt követi. Temetői és a templom előtt vagy mellett álló keresztet szinte minden katolikus közösséggel is rendelkező településen találunk, ahogyan megszokott dolog a településre be- vagy onnan kivezető utak mentén is keresztet állítani⁸. A faluban álló 7 kereszt közül egy a temetőben, egy a falu régi temploma előtt, egy-egy a falu főutcájának két végén, három pedig lakóházak telkén belül áll.

A térkép saját szerkesztés

„A faluban fölállított kereszt már az első pillantásra a település vallásosságáról ad hírt. A kereszt megszentelése alkalmával a körülötte levő tér is megszentelt-

⁷ Fekete 1984: 88.

⁸ Bartha 2017: 156.

té válik, s ehhez is kellő tisztelettel illendő viszonyulni.”⁹ A kereszt köszöntése azontúl, hogy régi hagyomány, az egyház elvárásának számított. Tiszacsomán máig élő hagyomány a kereszt előtt elhaladva a keresztvetés és fohászzkodás: „Az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében, Ámen.”, illetve: „Istenem, segíts!”¹⁰ A megkérdezettek nagy része a településen kívül eső, más falvakban vagy városokban álló keresztetknél is tiszteletet ad. Nemesak gyalogosan, hanem autóban vagy tömegközlekedési eszközön utazva egyaránt.¹⁰ Az idősebbek mellett a fiatalabb generáció tagjai is gyakorolják a vallást: a szakrális emlékek előtt elhaladva keresztet vetnek, minden görögkatolikus gyermek részt vesz a hittanórákon, elsőáldozáson, sokan ministrálnak. Mindebben nagy szerepe van a településen szolgáló görögkatolikus papnak és papnénak, akik aktivizálják a fiatalságot. A falu lakossága különösen büszke arra a tényre, hogy az utóbbi években, évtizedekben az alig 900 fős településről 5 papot szenteltek fel, és jelenleg is két papnövéndéket tartanak számon.

Minden keresztnek megvan a saját, szájhagyomány útján terjedő története. Gyakran mesélik, hogy ezek a történetek feledésbe merülnek, vagy csak foszlányos emlékek maradnak fenn belőlük az utókornak, esetleg már csak valamilyen utólagos magyarázatot fűznek hozzá. Kutatásom során Tiszacsoma több keresztjének történetére vonatkozóan sikerült pontos információkat tartalmazó leírást készítenem.

A TISZACDOMÁRA BEVEZETŐ PETŐFI ÚTI KERESZT

Ilyen a település Macsola felőli végén, a Petőfi úton álló kereszt. Ez a kereszt valójában már nem a falu utolsó háza előtt áll, mert az évek folyamán tovább épült a község. Eredetileg itt egy (feltehetően a XVIII. század végén állított) fakereszt állt, melynek állítója ismeretlen, viszont az új kereszt állításának körülményeit sikerült lejegyezni. A Mátyás család birtokába a múlt század elején került a telek, az előtte álló fakeresztet és környezetét hosszú évtizedekig gondozták. Régóta tervezték, hogy felújítják az addigra már elkorhadt, az idő vasfoga által megtépázott keresztet. Végül egy tragédia következtében került erre sor: a család Zoltán nevű fia halálos autóbalesetet szenvedett. A mélyen vallásos szülők gyermeküket Istennek ajánlva, az ő lelki üdvéért újjátarták fel a keresztet 1998-ban. A felszentelésre a következő évben került sor, több görögkatolikus település papjainak részvételével.

⁹ Tóth Glemba 2013: 72.

¹⁰ Saját gyűjtés, Tiszacsoma, 2022.

A fakeresztet egy sokkal időtállóbb, betonból öntetett, beton talapzatú feszületre cserélték, a régi kereszt pléh-Krisztusát átfestették, és ezt helyezték vissza. A keresztágak végződése karéjos, akárcsak a négyszögletes, magas beton talapzat négy oldalára fehérrel felfestett kereszték. Barnára festett alacsony fake-ritéssel van körbekerítve. A készítés éve és a készítőik neve sincs feltüntetve a feszületen. A pléh-Krisztus fölött szintén pléhből készült táblán – akárcsak a település többi szabadtéri keresztjénél – a Iesus Nazarenus Rex Iudeorum keresztfelirat¹¹ latin szövegének kezdőbetűi, tehát az „INRI” olvasható, aminek jelentése: Názáreti Jézus, a zsidók királya. Jézus megfeszítésekor ugyanis Pilátus táblát is készítettett ezzel a felirattal, és rátette a keresztre.

A TISZACSOMÁRÓL KIVEZETŐ PETŐFI ÚTI KERESZT

A falu másik végén, a Badaló felé vezető szakaszon álló kereszt állíttatásáról a helyi szájhagyományból nem sokat lehetett megtudni. Vélhetően ez az egyik legrégebbi kereszt, a helyiek elmondása alapján élete végéig a

¹¹ 1. A keresztfelirat az ókorban a keresztrefeszítésnél használt, fehér gipszszel bevont kis tábla, melyre jól olvasható, fekete betűkkel az elítélt bűnét írták. A kivégzés helyére az elítélt vitte (ált. a nyakába akasztva), majd a keresztre erősítették. - 2. →kereszt-erekye, a megfeszített Jézus feje fölé erősített, 40 x 25 cm-es fatábla (Mt 27,37; Mk 15,26; Lk 23,38; Jn 19,19-22). Magyar Katolikus Lexikon: *keresztfelirat*→ *keresztrefeszítés*→ *kereszt-erekye*. Kirschbaum II:268. - Szilárdfy 1994:24. - BL:954. - Tóth 1988:132.

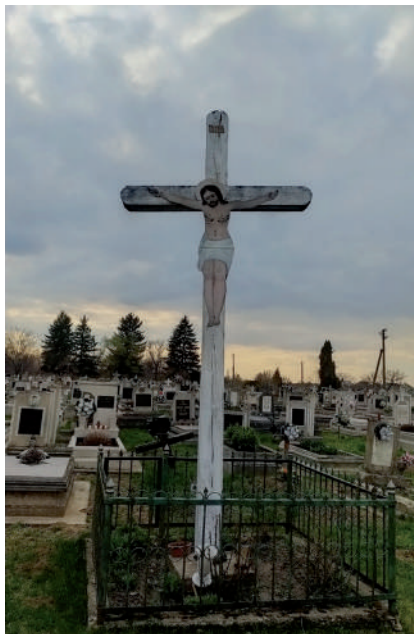

közelben lakó Pösze Péterné gondozta a környezetét. Szakrális funkcióját mai napig őrzi, a hívek mécseseket, koszorúkat helyeznek el előtte. Szintén fakerítéssel van körbekerítve, területét gondozzák. A fából készült keresztet pléhből kivert és festett képpel ábrázolták a megfeszített Jézust. Akárcsak az előző keresztnél, itt is az INRI felirattal találkozunk Krisztus feje fölött.

Külön érdekesség a kereszt lábához erősített, kisméretű, karajos keresztvégű, régi kőfeszület.

TEMETŐI KERESZT

A temetői kereszt a temető főbejárata közelében áll. Elődje az elbeszélések alapján jóval beljebb volt található. Érdekes és egyben tragikus történet fűződik az új kereszt felállításához. A múlt század elején egy mélyen vallásos csomai asszony cséplés közben balesetet szenvedett: a cséplőgép szó szerint bedarálta, kezei, lábai több helyen eltörttek, örök életére mozgássérültté vált, csodával határos módon azonban mégis túlélte a szerencsétlen balesetet. A helyiek elmondása szerint hálából és fogadalomból állíttatta a keresztet. A betonalapzaton álló, fehérre festett fakeresztre az előzőekhez hasonlóan

plébából vágott, festett Krisztus-ábrázolást rögzítettek, szintén INRI feliratú táblával. Zöldre festett kovácsoltvas kerítéssel zárták körbe. A temetői kereszt máig liturgikus funkciókkal bír: minden évben mellette tartják a mindenszenteki, halottaknapli liturgiát.

TEMPLOMI KERESZT

Ha a temetőből tovább haladunk, a falu mellékutcájában lévő XIX. századi régi templom udvarán találkozunk a következő szabadtéri kereszttel. A templomot a Szűzanya tiszteletére szentelték fel, és az Istenszülő Szűz Mária Oltalma nevet kapta. Bár nem a keresztek kategóriájába tartozik, de fontosnak tartom megemlíteni a szabadtéri szakrális kisémlékek között a templom bejárati ajtaja fölé készített félkörív stukkót. A gipszből alkotott Szűzanya fölé az „Oltalmad alá sietünk, Istenszülő Szűz” felirat olvasható. A készítés éve mellett (1991) a kisémléket finanszírozó tiszacsomai hívek neve is fel van tüntetve.

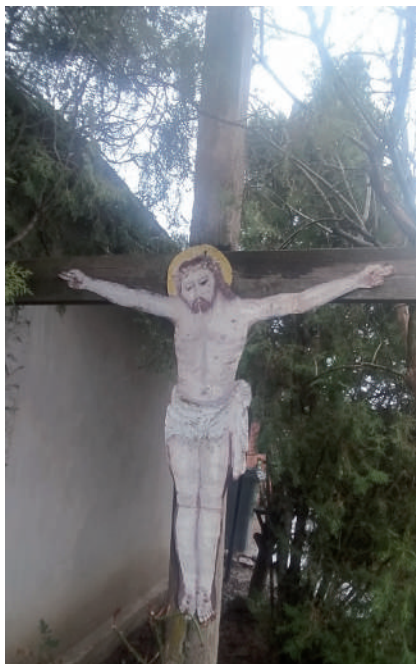

Maga a templomi kereszt formájában és anyagában hasonló az előzőekhez: fából készült, megfeszített pléh Krisztussal, talpzata be van betonozva. Dróttal szőtt fémkerítés zárja körbe. Ahogy a templomok területén álló keresztek többségénél általában, története összefonódik a temploméval.

BARÁTSÁG UTCAI LAKÓHÁZ ELŐKERTJÉBEN
ÁLLÓ KERESZT (1)

A régi templommal majdnem szemben található egy telken belül álló kereszt. A helyiek az utca ezen részét Szentvéggként emlegetik (ennek oka, hogy ide épült a templom, és erről az oldalról közelíthető meg legkönnyebben a köztemető). Az emlékek szerint hajdanán, mikor a település még nem rendelkezett saját templommal, az itt álló kereszt helyettesítette azt, a vallásgyakorlás centrális helyeként látta el a görögkatolikus közösség liturgikus funkcióit. „Egyedül élt ott Jenő bácsi, sokszor, ha rossz idő volt, bent, a házában tartották a misét és a hitoktatást, még a nagyszüleim idejében.”¹²

Mivel a térségben található fák időtállósága rövid – átlagosan körülbelül ötven évre becsülhető – valószínű, hogy maga a fakereszt az évek során cserélődött, viszont jelenlegi állapotát tekintve igencsak korhadt és repedezett. Jellemzően pléh Krisztus a korpusza, viszont az eddig vizsgált feszületektől eltérően itt hiányzik a keresztfelirat (INRI).

¹² Saját, helyi gyűjtés, 2022.

BARÁTSÁG UTCAI LAKÓHÁZ ELŐKERTJÉBEN ÁLLÓ KERESZT (2)

A Barátság utca másik végén (a Fricse birtok felőli részen), amit a szájhagyomány Pocok-végnek nevez, szintén áll egy telken belüli kereszt. Ahogy az előzőnél, itt is nehezítette a fényképfelvétel készítését, hogy a kereszt közvetlenül a kerítés mögött van, így teljes nagyságában szemből nem örökíthető meg. A telek jelenlegi tulajdonosa tavalyelőtt újította fel a keresztet, a fakeresztet kicserélték, a pléh korpuszt újrafestették. A kereszt történetéről ő nem tudott információval szolgálni, Gál Júlia, aki a korábbi tulajdonos volt, már nem él, így a szomszédos településen élő lányát kerestem fel. Ő azonban szintén nem tudta érdemben segíteni a kutatást. Végül sikerült egy helyi lakostól megtudni, hogy ezt a keresztet az 1930-as években állították az első világháborúból hazatérő tiszacsomai katonák családjai.

A falu szabadtéri keresztjei közül ez a legjobb állapotban lévő kisemlék. Környezete gondozott, mécsesek és művirágok vannak elhelyezve a lábánál. A keresztfelirat ennél a keresztnél is hiányzik.

A BORKANYUK UTCAI LAKÓHÁZ TELKÉN ÁLLÓ KERESZT

Dolgozatom elején említettem, hogy a Kajdy család a XIX. században ruszin jobbágyokat telepített a falu egyik utcájába. Ez a Borkanyuk utca, amit a helyiek csak kis Moszkvaként emlegetnek, az itt élő ruszinságra utalva. Érdekesség, hogy maguk az utca lakói az utcát „falunak” hívják, és bár a békés együttélés jellemző, a magyar és ruszin lakosság között igazából sohasem alakult ki igazi kulturális, vallási egység a településen. Ebben az utcában találjuk a legkülönlegesebb, és egyben a legelhanyagoltabb útmenti keresztet. Az itt lakók elmondása szerint az ukrán származású telepesek szerették volna, ha a „faluban” (vagyis az utcában) is lenne egy saját kereszt, ahol gyakorolhatják a vallásukat. Erre legalkalmasabbnak az utca elején lévő Tímár telket ítélték. Sokáig jelentős szakrális szerepet töltött be az itt élő ruszin lakosság életében, de mára már az elmondások alapján nem járnak ide imádkozni, viszont ha elhaladnak előtte, keresztvetéssel teszik tiszteletüket.

Maga a kereszt formailag is eltér a településen eddig vizsgált feszületektől. Típusát tekintve ortodox hármaskereszt, korpusza bádoglemezből kivágott pléh Krisztus, mely szintén jellegzetesen múlt századi népi műfaj.

Festése színesebb a görögkatolikus keresztékénél, maga a fakereszt kékre mázolt, de ez a szín megjelenik a korpuszon is. Karakteres tartozéka a félköríves bádogtető, vagy védőtető.

Mint az a képeken is jól látszik, ezt a kisemléket az utóbbi években nem gondozzák, maga a keresztfa széthasadt, a bádogtető is megrongálódott. Felirat nem található a feszületen.

A TISZACSOMA ÉS BADALÓ KÖZÖTTI ÚTSZAKASZON KÖZÜTI BALESET HELYSZÍNÉN FELÁLLÍTOTT KERESZT

A haláljel-kereszteket annak ellenére, hogy formailag hasonlóságot mutatnak az útmenti keresztelkkel, a szakirodalom nem ugyanabba a kategóriába sorolja. Ennek egyik oka, hogy a kereszt kívül esik a falu határain, illetve hiányzik az a közösségi funkció, ami a településen belüli szakrális kisemlékek mindegyikét jellemzi. 2020 nyarán tragikus motorbalesetben életét veszttette egy tizenhárom éves tiszacsomai fiú és egy halábori fiatalember. A tragédia

helyszínén a hozzátartozók kb. 70 cm magas, egyszerű, feszület nélküli fémkeresztet állítottak. A Beregvidéken – főleg a forgalmasabb, balesetveszélyes útszakaszokon – gyakran találkozunk hasonló emlékjelekkel. A hozzátartozók gyertyákat, mécseseket gyújtanak, imádkoznak ezeknél a kereszteknél. Koszorúkkal, élő és művirággal díszítik a keresztet, sok helyen az elhunytak fényképét, születésük és haláluk dátumát feltüntető táblákat rögzítenek rájuk.

ÖSSZEGZÉS

Tiszacsomán az útmenti keresztek szinte minden tipikus formája fellelhető. A falu harangozójának elmondása szerint a település összes szabadtéri keresztjét fel- vagy újraszentelték az elmúlt ötven évben. A településen belüli keresztek szakrális funkciókat töltenek be. A temetői keresztnél zajló halottak napi liturgián túlmenően a legtöbb görögkatolikus településen a húsvéti nagyböjt idején, kereszthódoló vasárnapon a hívek közös ájtatosságot tartanak, de az egyéni vallásgyakorlás színteréül is szolgálnak ezek a kisemlékek. Máig

elevenen élő hagyomány a kereszt előtt elhaladván a tiszteletadás (keresztvetés, rövid fohász). A szakrális funkciók mellett a kereszték mágikus funkcióját is meg kell említeni. „A mágikus motívum a kereszték állíttatásának indítékai között is megjelenik. Mágikus erejüket ezek az építmények nyilvánvalóan felszentelésükkel megszerzett szentelményi jellegüknek, az általuk hordozott szakrális jelentéseknek köszönhetik. A keresztállítás indítékai közé tartozik az ártó hatalmak távoltartása”¹³ Szendrey Zs. és Szendrey A. szerint az utak mentén, a határban, szőlőkben felállított kereszték vihar, jég, férgék, madarak, tolvajok ellen védték a termést, óvták a falut.¹⁴

A népi gyógyításban, rontásokban vagy ezek levételében játszott szerepükről Tiszacsomán nem sikerült eddig adatot gyűjteni. Korábbi kutatásaim során azonban a település lakója elmesélte, hogy a lányát a szomszéd faluban úgy rontották meg, hogy gyertyát vittek egy útmenti kereszthez, és ott imádkoztak rá¹⁵.

A Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja és a Selye János Egyetem Tanárképző Kara által szervezett, *Jelek a térben* című konferenciát 2006. október 27-én Komáromban azzal a céllal szervezték, hogy a szakrális kisémlékek magyar kutatási eredményeinek a számbavételét egészítsék ki a szomszédos népek kutatásait vázoló munkák¹⁶. Liszka József *A szakrális kisémlékek kutatása a közép-európai térségben*¹⁷ című előadásában összefoglalta a német nyelvterület, a mai Csehország, Szlovénia, Szlovákia, Románia, Horvátország és Szerbia ide vonatkozó kutatásainak eredményeit.

A kárpátaljai magyarlakta területeken azonban ezidáig nem történt meg a szakrális kisémlékek szisztematikus felkutatása és dokumentálása. Kutatásom folytatásaként szeretnék arra törekedni, hogy a Komáromi Szakrális Kisémlék Archivum¹⁸ (melyben jelenleg kb. két és fél ezret meghaladó, adatlappal rendelkező kisémléket tartanak nyilván) mintájára a beregvidéki települések kataszterében található szakrális kisémlékek teljességre törekvő adatbázisát hozzam létre.

¹³ Bartha 2006, 140. ;Vajkai 1939. 67.

¹⁴ Bartha 2006, 141;Bartha 1980. 25.;Tüskés 1980. 100.

¹⁵ Saját gyűjtés, 2011

¹⁶ Az Etnológiai Központ Évkönyve 2006–2007

¹⁷ A tanulmány szövege a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja által 2002. május 10–12-én megrendezett 15. Kisémlék-kutató Konferencián hangzott el.

¹⁸ <https://szka.adatbank.sk/>

IRODALOM:

BARTHA Elek:

- Megszentelt tájak vonzásában, Debrecen, 2017
- Vallásökológia, Debrecen, 1992
- Vallási terek szellemi öröksége, Bp, 2006
- Görög katolikus ünnepeink szokásvilága, Debrecen, 1999.
- Útmenti kereszték a görög katolikusok hagyományos hitéletében (Tanulmány)

BOTLIK József–DUPKA György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993

GULYÁS Éva: Útmenti kereszték, szobrok a Jászságban. Jászsági évkönyv, 1994.

L. JUHÁSZ Ilona–LISZKA József: Jelek a térben. Fórum Kisebbségkutató Intézet Somorja, 2006

LEHOCZKY Tivadar: Bereg vármegye monográfiája, 1881

MAGYAR NÉPRAJZ III és VII. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest 1988-2002

PILIPKÓ P. Erzsébet: Etnikai és vallási identitás a salánki görög katolikusok körében. (Szakdolgozat.) Debrecen, 1996

RÉTHELYI Jenő: Útszéli kereszték Keszthely környékén. Ethnografia, 1984

RÓHEIM Géza: Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925

SEIBERT Jutta: A keresztény művészet lexikona, Corvina, Budapest, 1986, Fordította: Harmathné Szilágyi Anikó

TÓTH GLEMBA Klára: A szórványmagyarság vallási identitása a néphagyomány függvényében. Szabadtéri kereszték Muzslyán, Híd 2013, 72.

TÜSKÉS Gábor:

- Útmenti kereszték. Múzsák, 1978/1.
- Magyar Katolikus Lexikon, K-I. :Kirschbaum II:268. - Szilárdfy 1994:24. - BL:954. - Tóth 1988:132.
- Kárpátalja hetilap 2009/09/04.szám
- Komáromi Szakrális Kisemlék Archívum : <https://szka.adatbank.sk/>